

Gábor Adrienn

Vízkereszt ünnepének hagyományai

Bevezetés

A téli ünnepkör egyik jeles, de az ünnepek „hierarchiájában” manapság már kevésbé hangsúlyozott – és emiatt talán különösen is érdekes – napját, a vízkeresztet járjuk körül ezúttal.

A vízkereszt a katolikus egyház *Epiphania Domini*, „az Úr megjelenése” elnevezésű (epiphania: feltűnés, megnyilvánulás), január 6-án megtartott ünnepének a magyar neve. Régen *Szentkeresztnek* hívták, de „tizenkettedik napnak” is, utalván a tizenkét napig tartó karácsonyi ünnepkör lezárására. Az epiphania a pogány görög kultuszokban az istenség megjelenését, és annak évenkénti megünneplését jelentette.

Az ünnep történelmi és szakrális háttere

A népi vallásosság, a „kozmosz kereszténység” egyik sajátos jegyhatárán, a Bak–Vízöntő váltáskor, január 6-án fejeződik be a Fény–Krisztus születését (Molnár V.) valóságosan átélő, szertartásokban és rítusokban gazdag karácsonyi ünnepkör. E nap egykoron évkezdő nap volt, mert e napra tették Jézus születését, de a különféle naptárreformok miatt jó ideje már, hogy január 6-a nem az évkezdő és a Születés ünnepe. Boldogasszony havában, januárban, e nap azonban visszautal a téli napforduló ősi ünnepének eseményeire.

Vízkereszt napján lezárul a visszatérő fényt köszöntő szent idő (egyúttal analógiásan a Vízöntőbe lépünk át), és kezdődik az „ördögnek szánt”, profán idő: a Farsang, a maga féktelen, tomboló, fesztű életkedvével.

A vízkereszt a római katolikus egyházban elsősorban Jézus megkeresztelkedésének (vízbe merítkezésének) ünnepe, a magyar néphagyományban pedig a háromkirályok ünnepe.

A keleti egyházban Krisztus születésének napját ünneplik e napon már a 3. századtól. A nyugati egyház viszont a 4. században a *Sol Invictus* („Legyőzhetetlen Nap”) pogány ünnepével hozta a Születést egységbe, ezért Mithras napszületésnapjára, december 25-re tette az ünnepet. Így az Epiphania is új jelentést kapott: a háromkirályok Krisztus-imádásának lett az ünnepe a római egyházban, míg keleten Jézusnak a Jordánban történő bemerítkezését, megkeresztelkedését ünnepli. Róma azonban hamarosan hozzácsatolta az ünnepéhez a megkeresztelkedés emlékezetét is, akárcsak a kánai menyegző csodáját, mondván, e három evangéliumi esemény Jézus epiphániái, azaz istenségének első megnyilvánulásai.

Január 6-án három szokás élt a magyar nép körében:

- a vízszentelés liturgiája a templomban az ünnep vigíliáján (előestéjén),
- a házszentelés hagyománya az otthonokban, és
- a háromkirály-járás, háromkirályozás a falu házainál.

A 21. századi magyar társadalom életében a vízszentelés hagyománya változatlanul jelen van a katolikus egyházban. A házszentelést azonban már általában csak faluhelyen, idősebb hívek körében végzik a katolikus papok (alig van rá igény), a háromkirályozás pedig legfeljebb hagyományőrző rendezvények színpadára, illetve jó esetben óvodai-kisiskolai közösségekbe szorult vissza. A „nép” életéből végleg eltűnt – akárcsak a hagyományos értelemben vett „nép”, a parasztság is...

Vízszentelés

A vízszentelés Jézus megkeresztelkedésére utal. Az ünnep előestéjén megszentelt vízből a hívek is vihettek haza az otthonaikba. A megszentelt víznek gyógyító- és varázserőt tulajdonítottak. Nemcsak a magyar néplélekben, de az emberiség egyetemes, kollektív tudatában is a víz a tisztaság, a világosság szimbóluma. A sötétség antitéziseként jelenik meg az emberi tudatban, ezért a tiszta víz mindig pozitív jelkép, ellentétben a zavaros vízzel. Különösen a hideg víz az alapvető tisztaságjelkép (sugár, ragyogás). A magyar hagyomány szerint vízkeresztkor a vizek aranyossá válnak, mert Jézus ismét bemerítkezik a habokba. A forrásvíz is csodatevő erővel rendelkezik, amely az égi erőnek, az életnek és az igaz hitnek is a jelképe a magyar folklorisztikában. Élet, tudás, hatalom, boldogság, tisztaság, lélek, tudás, kegyelem: mind-mind jellemzőek a víz, a forrásvíz jelképiségére. Emiatt nem csodálkozhatunk azon, miért tartotta a régi ember fontosnak, hogy a megszentelt vízzel maga is „megszentelje” az otthonát, családtagjait, állatait, földjét, értékeit. A szenteltvíz, mint az egyszerű ember legalapvetőbb, keze ügyében megtalálható szentelmény, a bölcsőtől a koporsóig fontos szerepet játszott a mindennapokban. A víz tisztító és gyógyító erejében való hit volt már az ősi mágikus eljárások alapja is, és áthagyományozódott ez a kereszténység időszakára is. Ember és állat egészségért, a gonosz szellem távoltartásáért, és főleg Isten áldásáért kapott a frissen szentelt vízből kisgyermek, asszony, férfiember, jószág, de még a föld is. Tettek belőle (vagy szentelt sóból!) az újszülött vízébe, gyermekágyas asszony fekhelyére, meghintettek vele menyasszonyt, vőlegényt, de a haldoklót és az eltávozottat is. Fejfájás ellen is jó volt, meg orvosságként a betegeskedőnek, de Szegeden még a kenyértészta is kapott belőle néhány cseppet. A szenteltvizet néhol *háromkirályok vizének* is nevezik vízkeresztkor.

Házszentelés

A házszentelés vagy házáldás, más néven a koleda, koledálás (szláv) gonoszűző cselekedet a néphagyományban. A pap karingben és fehér stólában, a keresztkútból merített szenteltvízzel meghintí a ház (lakás) helyiségeit, és az ajtó szemöldökfájára szentelt krétával felírja az aktuális évszámot és a háromkirályok (Gáspár, Menyhért, Boldizsár) nevének kezdőbetűit, 2012-ben ezt: 20+G+M+B+12. A napkeleti (három)királyok egyébként az utasok, úton járók, vendégfogadósok védőszentjei voltak a népi vallásosságban.

Egyes vidékeken a házszentelést annak lakói oldják meg a templomból hozott friss szenteltvízzel, áldó imádság kíséretében: „*Órizzen meg a jó Isten minden szerencsétlenségtől.*” Vagy: „*Négy evangélista álljon a négy sarkára, hogy a gonosz sátán meg ne kísérthesse.*” A néphit szerint ez megvédi a házat és a benne lakókat az ártó szellemektől, boszorkányoktól, villámcsapástól és minden egyéb bajtól. A GMB (vagy CMB) más értelmezés szerint a *Christus Mansionem Benedicat* („Krisztus áldja meg e házat”) áldásformula kezdőbetűi.

Régebben ez a nap egyfajta „népszámlálás” is volt: a hívőket ekkor lajstromozták, és ekkor fizettek „lélekpénzt” a papnak és a kántornak. Egyes vidékeken nem(csak) pénzzel, hanem élelmiszerral, háziállattal is fizettek a papi személyeknek.

A Nyitra megyei Menyhén, Bédén és Szalakuszon egész kompánia végezte az énekes-liturgikus szertartást: a pap, a kántor, a három falu egyházfia és két ministráns gyermek. A házat tömjénnel megfüstölték, krétával felírták az évszámot, majd a háziak megvendégelték őket. Útravalóul szilvát, diót, lisztet, szalonnát, kolbászt kaptak egy zsákba, amit 2:1 arányban elosztottak a pap és a kántor között.

A moldvai Pusztinán termékenységarázkáló praktika is kapcsolódott a koledához: a pad terítője alá zabot, kukoricát, árpát raktak, és ha a pap ráült, akkor biztosak voltak, hogy abban az évben a tyúkok sokat tojnak majd. Szeged környékén ugyanilyen termékenységarázkáló célzattal almát, búzát vagy tollat tettek az asztalra a bő termés és gazdagon fialó jószág reményében. Vízkeresztkor ajánlatos volt fenni, hogy szép hosszú legyen a kolbász.

Háromkirályozás, háromkirály-járás

Az 1930-as években eltűnő szokás alapja ez a szentírási történet:

„Amikor a júdeai Betlehemben Heródes király idejében Jézus megszületett, bölcsek jöttek napkeletről Jeruzsálembe és kérdezősködtek: »Hol van a zsidók újszülött királya? Láttuk csillagát napkeleten s eljöttünk, hogy bemutassuk neki hódolatunkat.« Ennek hallatára Heródes király megriadt, s vele egész Jeruzsálem. Összehívta tehát a főpapokat és a nép írástudóit, és tudakozódott tőlük,

hol kell a Messiásnak születnie. »Júda Betlehemében – válaszolták –, mert így jövendölt a próféta: Te, Betlehem, Júda földje, egyáltalán nem vagy oly kicsi Júda nemzetségei közt, hisz belőled származik majd a vezér, aki népemnek, Izraelnek pásztora lesz.« Erre Heródes titokban magához hívatta a bölcseket, és pontosan megtudakolta tőlük a csillag feltűnésének idejét. Aztán elküldte őket Betlehembe: »Menjetekek – mondta –, s szerezzetekek pontos értesülést a gyermek felől! Ha megtaláljátotekek, jelentsetekek nekem, hogy én is elmenjetekek és hódoljatekek neki.« Azotekek meghallgattatekek a királyt, és útra keltekek. S lám, a csillag, amelyet napkeleten láttatekek, vezette őket, míg végre meg nem állt a hely fölött, ahol a gyermek volt. A csillagot megpillantva nagyon megörültekek. Bementekek a házba, és megláttatekek a gyermeket anyjával, Máriával. Leborultatekek és hódoltekek neki, majd elővettekek kincseitekek, s ajándéktekek adtekek neki: aranyat, tömjént és mirhát. Mivel álmukban utasítást kaptekek, hogy ne menjetekek vissza Heródeshez, más úton tértekek vissza hazájukba.» (Mt2,1–12)

Vízkeresztkor délben és este vendégeskedekek a falvakban, majd az esti harangszó után kezdődött a kántálás, csillagjárás, háromkirály-járáás. Keleten és délen templomi zászlók oltalma alatt az aranyossá váló patakok vizében mosdottatekek az emberekek az egészség reményében. A főleg, a vízkereszt ünnepéhez tartozó háromkirály-járáás szokása, vagyis a három napkeleti bölcs alakjának megjelenítése már a 17–18. századi karácsonyi betlehemesekben is előfordul a pásztortjáték és a Heródes-jelenet mellett. A régi adatok tanúsága szerint már a 16. században ismert a csillagozáás és a csillagének, amely a háromkirályozáás egyetlen biztos eleme. A legrégebbi írásos emlékek e hagyományról a 11. századi, Hartvik győri püspök számára írt Agenda Pontificalis-ból való. Bálint Sándor azt írja, hogy a háromkirály-járáás előbb a vízkereszt házszentelés része volt, majd önálló adománygyűjtő szokás lett.

Egyetlen állandó szövegmoatívuma az ún. csillagének:

♩. 144

1. Há - rom ki - rá - lyok nap - ján
or - szá - gunk egy is - táp - ját

di - csér - jük é - ne - kek - kel,
vi - ga - do - zó ver - sek - kel.

Refr.

Szép jel és szép csillag, szép napunk tá - mad,
szép na - punk tá - mad.

<i>Hol vagy, zsidók királya? Mert megjelent csillaga. Betlebemben találják, Szép Jézust körülállják. Szép jel és szép csillag, Szép napunk támad, Szép napunk támad.</i>	<i>Kérjük a szép Szűzanyát, Kérje értünk Szent Fiát, Hogy békeességben tartson, Ellenségünk ne ártson. Szép jel és szép csillag, Szép napunk támad, Szép napunk támad</i>
--	---

Gombos (Bács-Bodrog) Kiss L., 1939.

Általában 10–14 éves legénykék (három király és egy angyal), ritkábban leányok jártak házról házra, betlehemmel és csillaggal a kezükben, és adták elő a régen a háromkirályok dramatikus jellegű játékát. Ha bebocsáttatást nyertek a házba, eljátszották a napkeleti bölcsek látogatását, a kisded Jézusról és a csodálatos születésről énekeltek a háziaknak. A későbbi évtizedekben korcsosult a háromkirályozás jellege, már csak az ünnepköszöntés és az adománykérés maradt meg – legalábbis a feljegyzett szövegváltozatok erre utalnak.

A „háromkirályok” megjelenéséhez tartozott a különféle színű, díszes süveg vagy korona, a palást és egy érdekes eszköz, a többnyire kiugratható szerkezetre szerelt csillag.

Turán a szerencsen király arca a koromtól fekete. Menyhért kezében egy rugós botra szerelt csillag van, ezüstpapírral bevonva. A másik két király kezében kard. A csillagének „szép jel, szép csillag” szavainál előugratják a csillagot. A ceremónia voltaképp egy énekkel véget is ér, utána az adományosztás következik.

Vízkereszt napjához időjárásjóslások is kapcsolódnak. Ha aznap hideg volt, korai tavaszt vártak, ha viszont sütött a nap, hosszú télre számítottak – legalábbis Tápén. Berettyóújfaluban ez a rígmus járta: „Ha vízkereszt vizet ereszt, izikedet padra rekeszd”. (Izik: takarmánymaradék, nádtörmelék, kukoricaszár) Máshol ezt mondták: „Ha vízkeresztkor megcsordul az eszterhéj, az íziket rakjátok el, mert hosszú lesz a tél”. Kelenyén, ha a pintyőke a kerékvágásból inni tudott, akkor esett elég eső a nyáron. Délvidéken azt tartották, ha vízkeresztkor esik az eső, férges lesz a mák, ha viszont fúj a szél, szerencsés lesz az év.

Vízkereszt ünnepének helye az óvodai-iskolai életben

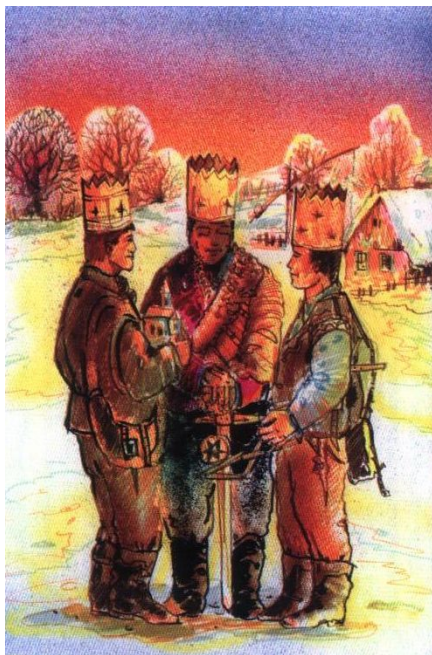
Mivel nem óvónőként élem a mindennapokat, csak elképzelni tudom, mit lehet kezdeni a kicsikkel az ünnepek kapcsán az óvodában. Ugyanakkor, mivel sok óvodáskorú gyermekkel van napi kapcsolat (zeneóvoda, nyelvoktatás), többé-kevésbé ismerem ezt a korosztályt. Azt gondolom, kellő inspirációval, jó példával, sok jó ötlettel és kellő szabadsággal nagyszerű eredményekre lehet jutni az 5–6 évesek körében, akik nemcsak nyitottak, de elég ügyesek is már az esztétikai élményt nyújtó alkotások, előadások kivitelezéséhez – a nagyobbakról nem is beszélve.

Az óvodai életben, a téli szünetről való visszatérés legtöbbször csak 2–3 napot engedélyez a vízkereszt megünneplésére, hiszen a karácsonyvárás lefoglalja az óvodások és óvónők figyelmét, kapacitását. Így hát kevés idő jut a felkészülésre, de nem is szükséges nagyobb hangsúlyt adni a karácsonyi ünnepkör zárónapjának, mint a kezdetének.

Egyszerű háromkirályozással (csoporton belül, illetve óvodán belül) meg lehet (és ildomos is) emlékezni az ünnepről. Még a téli szünet előtt, amikor a karácsonyi készülékben megismerkednek a gyermekek a háromkirályok történetével is, megtanulhatnak egy csillagéneket, és egy-két idefűzhető rigmust, mondókát (akár saját köszöntőt is kitalálhatnak!). Készíthetnek papírsüveget, papírköpenyt, „aranyat, tömjént, mirhát”, vándorbotot, és főleg csillagot (nem kiugrathatót, hanem csak hurkapálcára ragasztottat, illetve mennyezetdíszet).

Jó ötletnek tartom, ha magát a keresztelkedés történetét vagy a kánai menyegző csodáját dramatikusan feldolgozzuk, vagy ami még könnyebb: eljátsszuk a házszentelést az óvodában (iskolában).

Örök kedvenc a rajzolás, színezés – ezúttal lehet tematikus is: remek (ingyenes) színezőket lehet letölteni az internetről, külföldi oldalakról, bibliai témában is. Ha volt a csoportszobában karácsonyfa, e napon ünnepélyesen leszedhetjük.



Felhasznált irodalom

- Bálint Sándor: *Sacra Hungaria*. Tanulmányok a magyar vallásos népelet köréből. Ős-Kép Kiadó, Bp., 2009.
- Dömötör Tekla: *Magyar népszokások*. Corvina Kiadó, 1972.
- Dömötör Tekla: *Régi és mai magyar népszokások*. Tankönyvkiadó Vállalat, 1986.
- Jankovics Marcell: *Jelképkalendárium*. Csokonai Kiadó, 1997.
- Molnár V. József: *Kalendárium*. Örökség Könyvműhely, 1998.
- Tóth Szilvia: *Ki játszik ihlet?* Néphagyományok, zenei kreativitás, zenés drámajáték az óvodában. Jegyzet, 2010.